

ettim ve onun fikirleri ve istekleri doğrultusunda yeni bir eser yaratıcılığı havasına kapıldık. O yıllarda Erman Bey'in daktilo makinesi ile arası iyi olmadığı için (bilgisayar onun için bir kurtuluş sayılır) bütün kitabı el yazısı olarak yazıp yazıyı daktilo metnine aktarmak ve düzeltmek için benim teknik yardımına ihtiyacı vardı. Bu teknik işlemler Erman Artun Türkiye'ye döndükten sonra bitirildi ve Filoloji Fakültesi'nin kararı ile 1988 yılında *Vežbanja iz savremenog turskog jezika sa tekstovima*, teksir olarak yayınlanıp piyasada tükenene kadar okutmanlık derslerinde kullanıldı.

Erman Beyle benim bilimsel işbirliğimizin ikinci bir örneği de doktora tezlerimizi yazarken olmuştur. İkimizin de tez yöneticisi Yugoslavya'nın değerli bilim adamı Prof. Dr. Dušanka Bojanić Lukač olup böyle müstesna bir hocanın yanında çalışmaktan gurur ve mutluluk duyuyorduk. Kendisi hem Türkolog hem de tarihçi olduğundan bize göre bilmediği şey yok gibiydi. Çözemediğimiz sorulara hemen cevap verir, bulamadığımız başlıklar için ise hemen fikir verirdi. Duşanka Hanım'ın yanında yetiştirilirken hoca-öğrenci ilişkisinin ötesinde beraber çok zevkli zaman geçirdiğimiz günlerde bize özgü bir bilim dünyası kurmuştuk.

Bilgisayar hayatımıza girdikten sonra Erman bana kendisinin beğendiği güzel, komik aynı zamanda Türkoloji ile ilgili çıkan yeni yazılar ve moral yükseltici iletileri seçip göndermeye başladı. Hatta oğlum bile bana sormadan Erman'dan gelen mesajlara bakıyor ilginç olanları arkadaşlarına iletiyor. Böylece bazen bir tek kelime yazılmadan aramızdaki iletişim sürüp gidiyordu. Ama bir anda iletiler gelmez olunca telaşlandım. Erman hasta diye endişelendim ve hemen kendisini aradım. Dostların önsezisi insanı yanıltmaz. Evet, biraz rahatsızmış ama sesini duyunca içim rahatladı.

Prof. Dr. Erman Artun bilgisini gizlemeyen bilakis bilgisini her zaman öğrencileri, meslektaşları ve dostları ile paylaşan bir bilim adamı olarak biliniyor. Bilimsel çalışmaları ve araştırmalarının değerinin bilim dünyası tarafından tanındı, sonunda çoktan hak ettiği takdiri almış ve ona verilen her ödülü hak etmiştir.

Prof. Dr. Erman Artun'un ismi Türk halk bilimine olan katkılarından dolayı Türkiye'nin dışında da büyük saygı ile anılıyorken Prof. Dr. Erman Artun'un yalnızca tanıdığım ünlü bir bilim adamı olarak değil daha uzun yıllar güvenebileceğim bir dostum olarak kalmasını can ü gönülden dilerim.

CEYHAN YÖRESİNDE KULLANILAN BAZI FİİLLER VE BU FİİLLERİN DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ KULLANIMLARI ÜZERİNE³¹⁴

Yrd. Doç. Dr. Yeter TORUN

Çukurova Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ytorun@cu.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada Ceyhan yöresinde kullanılan 24 fiil değerlendirilmiştir. Çalışmada ele alınan fiiller Derleme Sözlüğü'ndeki kullanımlarıyla karşılaştırılmıştır. İncelenen fiiller Derleme Sözlüğü'ndeki kullanımlarla fonetik, morfolojik ve semantik açıdan karşılaştırılmıştır. İncelenen bazı fiillerin fonetik açıdan çeşitlilik gösterdiği görülmüştür. Bazı fiillerin farklı morfolojik yapılarıyla karşılaşmıştır. Kavram alanı açısından fiillerin genellikle insan ve insan davranışlarıyla ilgili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Fiil, Türkiye Türkçesi Ağızları, Ceyhan, Derleme Sözlüğü

Türkçenin söz varlığı için kuşkusuz ağızlar en önemli kaynaklardan birini oluşturur. Bu bakımdan Türk Dil Kurumu'nun kuruluşunun ilk yıllarından başlayarak yapılan derleme çalışmaları ve bu çalışmalar sonunda ortaya konulan Derleme Sözlüğü (DS) ağızlardaki söz varlığını ortaya koyan en önemli başvuru kaynağını oluşturmuştur. Süreç içinde yapılan derleme çalışmalarında derlenen sözlerin DS'te yer alıp almadığı, yer alıyorsa nerede, hangi şekillerde ve anlamlarda yer aldığı ağız araştırmacıları için çıkış noktasını oluşturmuştur. Ceyhan yöresinde kullanılan bazı fiillerin değerlendirildiği bu çalışmada da ele alınan fiillerin varsa DS'teki kullanımları ile Ceyhan yöresindeki kullanımları karşılaştırılarak ortak veya farklı kullanımlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada ele alınan fiiller, Ceyhan yöresinde kendilerini Yörük olarak tanımlayan insanlardan derlenmiştir.

Çalışmada ele alınan fiiller şunlardır:

añsıtmak

DS'te *anıştırmak*, *añıştırmak*, *anışdırmak*, *ansıtmak*, *añsıtmak*, *anşırmak*, *anşırtmak*, *anşıtmak* gibi biçimleri kullanılan sözcüğün Ceyhan yöresinde *añsıtmak* şekli kullanılmaktadır. DS'te sözcüğe verilen anlamlar

³¹⁴ 30 Eylül - 1 Ekim 2010 tarihlerinde 3. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş biçimidir.

üstü kapalı anlatmak, sezdirmek, ihsas etmek; andırmak, az benzetmek'tir. Ceyhan yöresinde de *añsıtmak* sözcüğü DS'teki anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Sözcüğün DS'ye göre derlendiği yerler: *Merzifon Amasya; *Zile Tokat; Ulubey-Ordu, *Görece, *Tirebolu, *Bulancak ve Köyleri-Giresun; Harşit Bucağı Köyleri *Torul-Gümüşhane; Gazianatep; Sivas; *Darende-Malatya; Göksün ve Köyleri - Maraş; *Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri - Hatay; *Kozan - Adana; Çukurbağ, Uğurlu *Ermenek - Konya; *Silifke, *Anamur, - İçel ve köyleri; Bardas *Karaman - Konya; *Senirkent, *Uluborlu - Isparta; Amasya köyleri; *Afşin, *Elbistan - Maraş (DS I, 270, 271; 279).

cavzıtmak

DS'te *cavzıtmak*, *cavzıkmak*, *cavzutmak*, *cımzıtmak*, *cıvzıtmak*, *çavzıkmak*, *çavzurmak* şekillerinde geçen sözcüğe DS'te verilen anlamlar *işi uzatmak*, *yarıda bırakmak*, *usanarak işten kaçmaya çalışmak*; *aşırı gitmek*, *azıtmak*, *küsüp gitmek*; *ivmek*, *oraya buraya koşuşturmak*'tır. Sözcük Ceyhan yöresinde de *cavzıtmak* biçimiyle *işten kaytarmaya çalışmak*, *aşırı gitmek*, *oraya buraya koşuşturmak* anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Sözcüğün DS'ye göre derlendiği yerler: *Afşin, *Elbistan - Maraş; Karanıdere, Solakuşağı, *Şereflikoçhisar - Ankara; Yozgat, Köşker - Kırşehir; *Bünyan - Kayseri; *Avanos - Nevşehir; Mençek *Ermenek - Konya; Yapıntı *Mut - İçel; Devri *Bucak - Burdur; Tokat; Eskişehir; Çorum; Çalış *Haymana - Ankara; *Ermenek - Konya; Lohan - Gazianatep; *Sivrihisar - Eskişehir; Kervansaray *Zile - Tokat; *Reyhanlı - Hatay; *Boğazlayan - Yozgat; *Bor - Niğde; *Mersin - İçel; Barla *Eğridir - Isparta; Çorum (DS III, 867, 868; 1096).

cenikmek

DS'te *cenikmek* biçimiyle geçen fiil için verilen anlamlar *korkmak* ve *telaşlanmak*'tır. Sözcük Ceyhan yöresinde *cenikmek* biçimiyle kullanılmaktadır. Sözcük Ceyhan yöresinde korku ve telaştan veya sevindirici bir durumdan dolayı kişinin, özellikle de çocukların, yerinde duramama hali için kullanılır. Ayrıca bu fiil, bazı hayvan yavrularının da zıplayıp yerinde duramaması için de kullanılır.

Sözcüğün DS'ye göre derlendiği yerler: Çamlı *Bucak - Burdur'dur (DS3, 1138).

cıbartmak

DS'te *cibermek*, *çıbarmak*, *cımartmak*, *cıbartmak*, *cibartmak*, *cibertmek* şekillerinde geçen sözcüğe verilen anlamlar *dövülmekten cildin kabarması*; *yara iltihap ve su toplamak*; *gebermek*, *ölmek*; *korkutmak*; *çıplak vücuda değnek vurarak şişirmek*'tir. Ceyhan yöresinde de *cıbartmak*

biçiminde kullanılan fiil, DS'teki anlamlardan *dövülmekten dolayı cildin kabarması*, *su toplamak* veya *şişmesi* anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Sözcüğün DS'ye göre derlendiği yerler: [cıbarmak]: *Keçiborlu - Isparta; *Zile - Tokat; Yozgat; [cibermek]: İğneciler *Mudurnu - Bolu; [cıbarmak]: Diyarbakır; Gündüzbey *Yeşilyurt - Malatya; *Ermenek - Konya; *Mut - İçel; *Sungurlu - Çorum; Küçükboymul - Yozgat; [gebermek, ölmek anlamındaki cıbarmak]: Çayırılı *Haymana - Ankara; [korkutmak anlamındaki cımartmak]: Uluşiran *Şiran - Gümüşhane; [çıplak vücuda değnek vurarak şişirmek anlamıyla cıbartmak, cıbartmak, cibertmek]: Çukurbağ *Ermenek - Konya; Uluşiran *Şiran - Gümüşhane; İğneciler *Mudurnu - Bolu. (DS3, 889).

çomaçlamak

Çomaçlamak fiilini değerlendirmek için öncelikle *çomaç* sözcüğünden söz etmek gerekiyor. *Çomaç* sözcüğü için DS'te verilen anlam *yufka ekmeğin içine peynir veya kıyma konularak yapılan dürüm*'dür (DS 3, 1264). *Çomaçlamak* fiili -ç- >-ş- değişikliğinin olduğu *çomaşlamak* biçimiyle DS'te yer almıştır. Bu çerçevede *çomaşlamak* fiiline DS'te *bir bütün yufka ekmeğini kat kat dürmek* anlamı verilmiştir. Ceyhan yöresinde de *çomaçlamak* fiili asıl olarak *yufka ekmeği veya yufka etmek parçasını katlayıp dürüm biçimi vermek* anlamıyla kullanılmakla birlikte yan anlamlar da kazanmıştır. Örneğin "*Çocuğu elinde çomaçlayıp durma.*" gibi bir cümlede de *çomaçlamak* fiili kullanılabilmektedir. Ayrıca *çomaçlamak* fiili yanında, aynı anlamda *çomaç etmek* birleşik fiili de kullanılabilmektedir. Fiilin *çomaç etmek* biçimi DS'te yer almamıştır.

Sözcüğün DS'ye göre derlendiği yerler: Bağlı *Eğridir - Isparta (DS3, 1265).

çoñmak / çoñuşmak / çoñuşturmak

DS'te *çokuşmak*, *çoğalaşmak*, *çoğallaşmak*, *çohuşmak*, *çohuşmak*, *çokalaşmak*, *çokarivermek*, *çokaşmak*, *çokaşmak*, *çokeşmak*, *çokeşmek*, *çokmak*; *çonaşmak*, *çokraşmak*, *çokuvermek*, *çoñlaşmak*, *çonmak*, *çonuşmak* şekillerinde geçen sözcükler için verilen anlam *toplanmak*, *biriktirmek*, *üşüşmek*, *kalabalık etmek*'tir. Ceyhan yöresinde de *çoñmak / çoñuşmak / çoñuşturmak* şeklinde kullanımları olan sözcük için verilen anlam benzer şekilde *birikmek*, *toplanmak*, *toplatmak*'tır. Aslında *çoñmak / çoñuşmak* şekillerindeki fiil insanların toplanması, birikmesi yanında, daha çok sinek, arı vb. hayvanların toplanması, konması için kullanılmaktadır.

DS'ye göre bu sözcüklerden *çoñlaşmak*, *çonmak*, *çonuşmak*'ın derlendiği yerler: *Silifke - İçel; Adana; *Civanyaylağı, Tekeler *Silifke - İçel; Burunucu *Silifke - İçel'dir (DS3, 1261-1262).

diñizemek

DS'te *dinizimek*, *diñzimek* şekillerinde geçen fiile verilen anlamlar *dinmek*, *durgunlaşmak*, *yavaşlamak*, *verim azalmak*'tır (DS4, 1507; DS 12, 4486). Temelde *sakin*, *durgun*, *sessiz* anlamındaki *diniz* / *diñiz* adından türeyen bir fiil olarak *diñizemek* fiili Ceyhan yöresinde de DS'teki anlamıyla paralel bir kullanım özelliği taşımaktadır. Ancak, yörede sözcüğün DS'teki anlamının yanı sıra *rahatlamak* anlamıyla da kullanıldığını söylemek mümkündür: *Kafam diñizeyip galdı* cümlesinde olduğu gibi.

Sözcüğün DS'ye göre derlendiği yerler: *Eğridir köyleri –Isparta; *Bor –Niğde; *Ermenek –Konya; *Anamur, İncekum *Silifke –İçel (DS4, 1507; DS 12, 4486).

duma: / dumağ dutmak

duma: / dumağ sözcüğü için DS'te *nezle*, *grip*, *bronşit* anlamları verilmiş ve *duma: / dumağ* sözcüğünün farklı fonetik biçimlerine yer verilmiştir. *Dumağ* biçimiyle sözcüğün derlendiği yerler arasında *Ceyhan –Adana da gösterilmiştir (DS4, 1601). Bu sözcük yörede *dumağ dutmak* biçimiyle kalıplaşmış / deyimleşmiş bir birleşik fiil olarak *nezle olmak* anlamıyla kullanılmaktadır. DS'te sözcüğün *duma: / dumağ dutmak* biçimi yer almamıştır.

eme yaramak

Eme yaramak fiili, DS'te *işe yaramak*, *faydalı olmak* anlamıyla yer almıştır. Yörede bu fiilin daha çok bir işi yapma konusunda kişinin kendini naza çekmesi, o işi yapma konusunda isteksiz olması durumunda kullanıldığı görülmektedir, “*Bir işin ucundan dutmadı, eme yaradı*” kullanımında olduğu gibi.

DS'ye göre fiilin derlendiği yerler: Uluğbey, *Senirkent –Isparta; İshaklı *Çivril –Denizli; Sarıkavak –Eskişehir; *Göynük, Karacaagaç –Bolu; Karabüzey *Araç –Kastamonu; *Kargı –Çorum; *Merzifon –Amasya; *Ünye, Danışman *Fatsa –Ordu; *Tirebolu –Giresun; Uluşiran –Şiran –Gümüşhane; Kars ve birçok köyleri; Erzurum; *Ahlat –Bitlis; *Ağın, *Keban –Elazığ; Aşudu *Darende –Malatya; *Nizip, *Kilis –Gaziantep; Maraş; *Antakya, *Dört Yol –Hatay; *Gürün, *Gemerek, Soğukpınar; *Kangal, *Divriği, Koyulhisar –Sivas; İncirli, Büyükincirli –Yozgat; Solakuşağı *Şereflikoçhisar, Sobran, *Nallıhan –Ankara; Kırşehir; Genezin *Avanos –Nevşehir; *Bor –Niğde; *Karaman, Uğurlu *Ermenek –Konya; *Anamur –İçel (DS5, 1734-1735).

fiştelemek

DS'te yer alan *fişte* kelimesi için *şulluk* anlamı verilmiştir. Sözcüğün derlendiği yer Kastamonu'dur (DS5, 1873). *Fişte* sözcüğünden

türetilen *fiştelemek* fiili DS'te yer almamaktadır. Yörede bu fiil, *birine laf yetiştirmek*, *kovculuk etmek* anlamıyla kullanılmaktadır.

gıcılamak

Gıcılamak fiiline DS'te *hücum etmek*, *saldırmak*; *zorlamak*; *hareket etmek*, *devrilmek*; *acele etmek*; *hava birden bire sertleşmek*, *soğumak*; *bıçak ya da tahtayı üstünkörü eğelemek*, *bilemek* anlamları verilmiştir (DS6, 2027). *Gıcılamak* fiili Ceyhan yöresinde *sebze tohumlarını yeşermesi için toprağa ekmek* anlamıyla kullanılmaktadır. DS'te yer alan *gıcı* sözcüğünün anlamlarından biri *tütün ya da küçük boylu sebzelerin tohumu*'dur (DS6, 2025; Erzincan *Dört Yol –Hatay). Yörede kullanılan bu fiilin *tohum* anlamındaki *gıcı* sözcüğünden türettiği anlaşılmaktadır. *Gıcılamak* fiili bu anlamıyla DS'te yer almamıştır.

ışkınnamak / ışkınnamak

DS'te *ışkınnamak* yanında *ışkınnanmak*, *ışkınnanmak* biçimleriyle de geçen sözcüğe verilen anlam *filizlemek*, *sürgün vermektir*. Sözcük Ceyhan yöresinde de DS'te belirtilen anlamlarıyla kullanılmaktadır.

DS'ye göre sözcüğün derlendiği yerler: Bayadı –Ordu; Erkinis *Yusufeli –Artvin; *Antakya –Hatay; *Kadirli –Adana; Kuzköy *Akkuş –Ordu (DS7, 2479).

ilkmek / ilkdirmek

DS'te *ilkmek* yanında, *ilkitmek*, *irkitmek*, *irkmek*, *irlemek* biçimlerinde geçen sözcüğe verilen anlam *biriktirmek*, *toplamaktır*'tır. Ceyhan yöresinde de sözcük *biriktirmek*, *toplamak* anlamıyla kullanılmaktadır. DS'te bu sözcüğün anlamıyla ilgili olarak biriken veya biriktirilen şey konusunda bir çıkarım yapmak olası görünmüyor. Ancak bu fiil yörede daha çok *kişinin duygu ve düşüncelerini içine atması*, *içinde biriktirmesi*, *sabır göstermesi* anlamlarıyla kullanılmaktadır. Maddi anlamda bir biriktirme, toplama durumu için kullanımına rastlanmamaktadır.

DS'ye göre sözcüğün derlediği yerler: Köprü *Şarkikaraağaç, Yassıören *Senirkent –Isparta; Kozagaç *Göhlhisar, Karamanlı *Tefenni –Burdur; Ekse, *Çal, İshaklı, *Çivril, *Sarayköy, Darıveren *Acıpayam –Denizli; *Nazilli –Aydın; Bozan –Eskişehir; Deliorman göçmenleri –İstanbul; Eskialibey *İskilip –Çorum; *Sungurlu, Karaptal –Samsun; Arpaköy, Kuzköy *Akkuş –Ordu; Lohan –Gaziantep; *Afşin ve köyleri –Maraş; *Antakya –Hatay; Alacahan *Kangal –Sivas; Köşker –Kırşehir; Afşar köyleri *Pınarbaşı, Çataloluk *Develi –Kayseri; Arısama *Karapınar –Konya; *Kozan –Adana; İncekum *Silifke, Civanyaylağı *Mersin, *Mut ve köyleri –İçel; *Manavgat, Çomaklıdede *Korkuteli, Bağyaka *Finike, Ceylan *Fethiye –Muğla (DS7, 2530).

ışkillenmek

DS'te *ışkellenmek* biçiminde de yer alan sözcüğe verilen anlam *alınmak, içermek*'tir. Bu sözcüğün ayrıca DS'te *içgillenmek, içgillenmek, içkillenmek, içtilenmek* biçimleri de *kuşkulanmak; içermek, için için öfkelenmek* anlamlarıyla yer almıştır. Ceyhan yöresinde de *ışkillenmek* biçimiyle kullanılan fiil DS'te belirtilen anlamlar doğrultusunda *içermek, kuşkulanmak* anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Sözcüğün DS'ye göre derlendiği yerler: [içgillenmek] Bereketli *Tavas –Denizli; Eymir *Bozdoğan –Aydın; Çanakkale; *Çarşamba –Samsun; *Merzifon –Amasya; Meydan *Mut, *Anamur –İçel; *Fethiye ve köyleri, Yerkesik –Muğla; Elazığ; Sivas; Bağyaka *Finike –Antalya; Kayseri; Çiftepınar, Ohut –İçel). (DS7, 2505, 2506); [ışkillenmek]: Afyon; Başpınar *Tefenni –Burdur; *Bozdoğan –Aydın; *Alaşehir –Manisa; Yeniköy –Balıkesir; *Gare *Ardeşen –Rize; Malatya; *Anamur –İçel; *Alanya, Terme *Kaş –Antalya; *Fethiye ve köyleri –Muğla; *Lüleburgaz –Kırklareli; Bahçeli *Bor –Niğde (DS7, 2563).

kerçetmek

DS'te *kerç* sözcüğüne verilen anlamlar *alay, kinayeli söz; zıt, ters, gönüllenne, darılma*'dır. Bu sözcükle oluşturulan *kerçetmek* fiiline DS'te verilen anlamlar ise *alay etmek, laf atmak, inadına zıddına hareket etmek, nispet yapmak, kaskandırmak, sitem etmek*'tir. DS'te *kerç* sözcüğünün *kerçlemek* şeklinde türemiş bir fiil olarak kullanımı da yer almaktadır (DS8, 2752). Ancak sözcüğün *kerçlemek* kullanımına Ceyhan yöresinde rastlanmamaktadır. Yörede *kerçetmek* birleşik fiili, DS'teki anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Sözcüğün DS'ye göre derlendiği yerler: *Sivrihisar –Eskişehir; *Afşin –Maraş; Kuzuculu *Dört Yol –Hatay; Aslanköy *Mersin –İçel; Üçem *Bala –Ankara; Yapraklı –Çankırı; Nizip –Gaziantep; *Merzifon –Amasya; Çorum; İğneciler *Mudurnu –Bolu; Kayı *Tosya –Kastamonu; *Kalecik, Çanıllı *Ayaş –Ankara (DS8, 2751, 2752).

keşik etmek

Keşik sözcüğü için DS'te verilen anlamsıra, *nöbet*'tir. DS'te bu sözcükle oluşturulan *keşikleşmek, keşik olmak* ve *keşik tutmak* fiilleri yer almaktadır. DS'te *keşikleşmek* fiiline *sıraya girmek, nöbetleşmek* (Bağlılı *Gelendost –Isparta; Salman *Akkuş –Ordu; *Koyulhisar –Sivas; *Ermenek –Konya; *Kadirli –Adana); *keşik olmak* fiiline *sıra ile yardımlaşmak* (*Bor –Niğde); *keşik tutmak* fiiline *sıra beklemek* (*Çarşamba –Samsun) anlamı verilmiştir (DS8, 2771). Ceyhan yöresinde kullanılan *keşik etmek* fiili de *sıraya girmek, sıra beklemek* anlamıyla kullanılmaktadır. DS'te *keşik etmek* fiili yer almamıştır.

mut olmak

Bu fiil, DS'te *sonunda bir şeyi kabul etmek* anlamıyla yer almıştır. Ceyhan yöresinde bu fiil, daha çok *sonunda birine muhtaç olmak* anlamıyla kullanılmaktadır.

Sözcüğün DS'ye göre derlendiği yerler: Telin *Gürün –Sivas'tır (DS9, 3226).

ölezleşmek

DS'te *ölezleşmek* fiilinin kullanımına rastlanmadı. Ancak DS'te *ölez* sözcüğü ve varyantlarının kullanıldığı görülmektedir. DS'te *ölez* sözcüğü için verilen anlamlar çok *zayıf, sıska, cılız; güçsüz bitkin (kimse); sönük (ışık için)*'tür. Sözcük DS'te *ölez, öleze, ölgez, öleğiz, ölece, ölümez, ölüyez, ölfez, ölfezik, ölkez* biçimlerinde de geçmektedir. Bu sözcüklerden *ölfez* sözcüğünün fiil şekli olarak *ölfezimek (öflezimek)* sözcüğü *lambanın ışığı azalmak, sönmeye yüz tutmak* anlamıyla DS'te yer almaktadır. *Ölfezimek* fiilinin DS'ye göre tarandığı yerler: Kayseri; Niğde; Gaziantep'tir (DS9, 3330-31). Ceyhan yöresinde *ölezleşmek* biçimiyle kullanılan fiil, bu fonetik biçimiyle DS'te yer almamaktadır. *Ölezleşmek* fiili DS'teki *ölez* ve *ölfezimek* sözcüklerinin anlamlarına paralel olarak *bir kimsenin zayıflayarak güç kaybetmesi, ışığın yavaş yavaş aydınlatma derecesinin / oranının düşmesi ve kişinin gözündeki ışıltının kaybolması* anlamlarıyla kullanılmaktadır.

senmek

Senmek fiili için DS'te verilen anlamlar *tazeliğini yitirmek, büzülmek, pörsümek (meyve, bitki vb.); meyve çok olgunlaşmak; kurumaya yüz tutarak hafiflemek, eksilmek; kabarık şişkin bir şey sönmek (top, balon vb. için); kapta bekletilen sıvılar durulmak; kilo vermek, zayıflamak, güçlük ve sıkıntı çekmekten tükenmek, küçülmek; sakinleşmek*'tir (DS10, 3583). Ayrıca DS'te *senmek* fiilinin *seniksemek* biçimi de yer almaktadır (Bölceagaç *Manyas –Balıkesir; DS12, 4683). *Senmek* fiili Ceyhan yöresinde de yaygın olarak *güneşin etkisiyle daha çok bitkilerin tazeliğini yitirmesi* anlamıyla kullanılmaktadır.

Sözcüğün DS'ye göre derlendiği yerler: *Gelendost-Isparta; Kelekçi, Oğuz *Acıpayam –Denizli; *Gelibolu –Çanakkale; Çeltikçi *İnegöl –Bursa; Bulgaristan göçmenleri *Gölcük, *İzmit –Kocaeli; İstanbul; *İskilip –Çorum; Küçükova *Zile –Tokat; Başköy –Ankara; *Kozan –Adana; *Lüleburgaz –Kırklareli; *Mut köyleri –İçel; *Alaşehir –Manisa; *Akseki, Beşkarış, Altıntaş –Kütahya; Karakız *Sorgun –Yozgat; *Eğridir köyleri –Isparta; Burdur; *Çal –Denizli; *Lapseki –Çanakkale; Ceylan *Lüleburgaz –Kırklareli; Isparta; *Alaşehir –Manisa; *Eğridir –Isparta; Uşak, Kütahya (DS10, 3583).

señsimek

Bu fiil, Ceyhan yöresinde *boş boş gezmek, dolaşmak* anlamıyla kullanılmaktadır. “Ortalıkta señsiyip durma, otur bir kenara” kullanımında olduğu gibi. Bu fiile DS’te rastlayamadık.

sövünmek

DS’te *söğünmek, sönmek, söyünmek, sövündürmek* biçimleriyle geçen fiile verilen anlam *sönmek, söndürmek*’tir. Sözcüğün DS’ye göre derlendiği yerler: İmamuşağı *Silifke –İçel; *Bor –Niğde; İncekum *Silifke –İçel’dir (DS10, 3682). DS’ye göre sözcüğün derlendiği yerler arasında Adana yöresi yer almamaktadır. Ceyhan yöresinde de *sövünmek* sözcüğü *ateşin sönmesi; sövündürmek* sözcüğü ise *ateşi veya ışığı söndürmek* anlamıyla DS’te olduğu gibi kullanılmaktadır.

tespermek

DS’te *tespermek* fiili için verilen anlamlar *saç üzerinde pişirilen ekmek saca yapışmak; sıcağın kurumak, çatlamak*’tır. Fiilin DS’de ayrıca *tepsermek* biçimi de yer almaktadır. *Tepsermek* fiiline verilen anlamlardan biri *kurumaya yüz tutmak*’tır. *Tepsermek* fiilinin DS’te *tebsermek, tebsirmek, tepsermeg, tepsimek, tepsirmek, tepzermek* biçimleri de yer almaktadır. *Tepsermek* fiilinin metatezli biçimi olan *tespermek* fiili yöremizde DS’teki anlamlarına paralel olarak saç üzerindeki ekmeğin hafifçe kendini çekmesi, ısı etkisiyle hafifçe kuruması, kurumaya yüz tutması anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Sözcüğün DS’ye göre derlendiği yerler:[*tepsermek*] *Görel –Giresun; Boztepe –Ordu (DS10, 3896); [*tepsermek*] Kesme *Eğridir, *Gelendost –İsparta; Bakacak –Burdur; Söğüt –Denizli; Balıkesir ve çevresi; Hurma *Biga –Çanakkale; Ilıcaksu *Domaniç, *Alanyunt, *Tavşanlı –Kütahya; Dodurga *Bozüyük –Bilecik; Keskin, Yakakayı, Tokat, Bozan –Eskişehir; Kuzyaka *Safranbolu –Zonguldak; *Taşköprü, Peşman *Daday –Kastamonu; Kütahya; *Kuşunlu –Çankırı; Kazmasökö –Sinop; *Merzifon ve köyleri –Amasya; Maraş; *Antakya, Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri, *Reyhanlı –Hatay; *Kızılcahamam, Adaören *Beypazarı, Hacıtoğrul *Polatlı –Ankara; Afşar köyleri *Pınarbaşı –Kayseri; Genezin *Avanos –Nevşehir; *Bor –Niğde; Engili *Akşehir, *Ermenek –Konya; *Karaisalı, Endel *Osmaniye –Adana; Masara *Mut –İçel; *Gazipaşa, Korkuteli, Kalkan *Kaş –Antalya; Muğla; Kıbrıs (DS10, 3886).

ütmek

DS’te *ütmek* yanında *ütelemek* ve *ütülemek* biçimleriyle de geçen sözcüğe verilen anlamların ilki *koyun, tavuk vb. hayvanların kollarını, tüylerini yakmak*’tır. Sözcüğün bu anlamıyla derlendiği yerler: *Eğridir köyleri –İsparta; Salda *Yeşiloba –Burdur; *Alaşehir –Manisa; Tokat –Eskişehir;

Çorum; Erzincan; Harput –Elazığ; *Kilis –Gaziantep; *Afşin ve köyleri –Maraş; Vazıldan *Divriği –Sivas; Yozgat; Genezin *Avanos –Nevşehir; Afşar köyleri *Pınarbaşı –Kayseri; Bahçeli *Bor, *Ulukışla –Niğde; *Ermenek –Konya; Mersin köyleri –İçel; Adana; [*ütelemek*: Tokat –Eskişehir; *Merzifon –Amasya; Nefsiköseli *Görel –Giresun], [*ütülemek*: *Bozdoğan –Aydın; *Kuşunlu –Çankırı; *Çarşamba –Samsun; Trabzon; *Eğin –Elazığ; *Antakya –Hatay; *Milas –Muğla (DS11, 4079).

Ütmek sözcüğüne verilen ikinci bir anlam *taze mısırı, buğdayı ateşe tutup pişirmek*’tir. Sözcüğün bu anlamıyla derlendiği yerler: *Eğridir köyleri –İsparta; Salda *Yeşiloba –Burdur; Çöplü *Çivril, *Çal –Denizli; Amasya; Gaziantep; Genezin *Avanos –Nevşehir; *Bor –Niğde; *Bozkır, *Ermenek –Konya; Alibeyli –Adana; *Mut köyleri, Civanyaylağı *Mersin –İçel; Pınarlıbelen *Bodrum –Muğla; [*ütelemek*: Bayat *Emirdağ –Afyon] (DS11, 4079-80). Ceyhan yöresinde de fiil *ütmek* ve *ütelemek* biçimleriyle kullanılmaktadır. Sözcük DS’teki gibi bazı hayvanların tüylerini yakmak ve taze tahıl türü bitkileri ateşte pişirmek anlamlarıyla kullanılmaktadır. Ceyhan yöresinde bu fiilin başka yiyecekleri de pişirmek anlamıyla kullanıldığı görülmekte; “Yumurta üteleyiver.” gibi bir cümlede de kullanılabilmektedir.

ya:lnmak / ya:lanmak

Ceyhan yöresinde *ya:lnmak, ya:lanmak* biçimlerinde kullanılan fiil *ya:lık* sözcüğüyle birlikte *ya:lık ya:lnmak* şeklinde kullanılmakta ve *başörtüsü bağlamak, örtmek, örtünmek* anlamıyla kullanılmaktadır. DS’te *ya:lık* sözcüğünün *yağlıh, yağlık, yaalılık, yâlih, yâlık, yaylıh, yaylık* gibi farklı fonetik şekilleriyle karşılaşılmaktadır (DS11, 4122). Ancak *ya:lık* sözcüğüyle birliktelik kullanımı sergileyen *ya:lnmak / ya:lanmak* fiiline DS’te rastlanmamıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tablo-1

Ceyhan yöresinde kullanılan biçimler	DS'te yer alan biçimler
añsıtmak	anıştırmak, aňıştırmak, anışdırmak, ansıtmak, añsıtmak , anşırmak, anşırtmak, anşıtmak
cavzıtmak	cavzıtmak , cavzıkmak, cavzutmak, cımozıtmak, cıvıztmak, çavzıkmak, çavzırtmak
cenikmek	çenikmek
cıbartmak	cibermek, çıbarmak, cımartmak, cıbartmak , cibartmak, cibertmek
Çomaçlamak / çomaç etmek	çomaşlamak / -
çoñmak / çoñuşmak / çoñuşturmak	çokuşmak, çoğalaşmak, çoğallaşmak, çohuşmak, çohuşmak, çokalaşmak, çokarırmak, çokaşmak, çokaşmak, çokeşmak, çokeşmek, çokmak; çonaşmak, çokraşmak, çokuvermek, çoñlaşmak, çonmak, çonuşmak
diñizemek / diñizleşmek	dinizemek, diñizemek
duma: dutmak	-
eme yaramak	eme yaramak
fiştelemek	-
gıcılamak	-
ışkınnamak / ıgınnamak	ışkınlamak, ıgınlamak, ıgınnamak
ilkmek / ilkdirmek	ilkmek , ilkitmek, irkitmek, irkmek, irlemek
işkillenmek	işkillenmek , işkellenmek; içgillenmek, içgillenmek, içkillenmek, içtilenmek
kerçetmek	kerçetmek , kerçlemek
keşik etmek	keşikleşmek, keşik olmak, keşik tutmak
mut olmak	mut olmak
ölezleşmek	-
senmek	senmek , seniksemek
señsimek	-
sövünmek	Söğünmek, sönmek, söyünmek, sövündürmek
tespermek	Tepsermek, tepsermek, tepsermek, tebsermek, tebsirmek, tebsermek, tepsimek, tepsirmek, tepzermek
ütmek	Ütmek, ütelemek, ütülemek
ya:lnmak / ya:lanmak	-

Tablo-2

Fiiller	DS'ye Göre Derlendiği Yerler (DS'te yer alan bütün fonetik biçimleriyle)
añsırtmak	Amasya, Tokat, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Gaziantep, Sivas, Malatya, Maraş, Hatay, Adana, Konya, İçel, Isparta,
cavzıtmak	Maraş, Ankara, Yozgat, Kırşehir, Kayseri, Nevşehir, Konya, İçel, Burdur, Tokat, Eskişehir, Çorum, Gaziantep, Hatay, Yozgat, Niğde, Isparta
cenikmek	Burdur
cıbartmak	Isparta, Tokat, Yozgat, Bolu, Diyarbakır, Malatya, Konya, İçel, Çorum, Ankara, Gümüşhane,
Çomaçlamak / çomaç etmek	Isparta
çoñmak / çoñuşmak / çoñuşturmak	İçel, Adana
diñizemek	Isparta, Niğde, Konya, İçel
duma: dutmak	-
eme yaramak	Isparta, Denizli, Eskişehir, Bolu, Kastamonu, Çorum, Amasya; Ordu, Giresun, Gümüşhane, Kars, Erzurum, Bitlis, Elazığ, Malatya, Gaziantep, Maraş, Hatay, Sivas, Yozgat, Ankara, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Konya, İçel
fiştekleme	-
gıcılama	-
ışkınnamak /ışgınnamak	Ordu, Artvin, Hatay, Adana
ilkmek	Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Eskişehir, İstanbul, Çorum, Samsun, Ordu, Gaziantep, Maraş, Hayat, Sivas, Kırşehir, Kayseri, Konya, Adana, İçel, Muğla
işkillenmek	Denizli, Aydın, Çanakkale, Samsun, Amasya, İçel, Muğla, Elazığ, Sivas, Antalya, Kayseri, Afyon, Burdur, Manisa, Balıkesir, Rize, Malatya, Kırklareli, Niğde
kerçetmek	Eskişehir, Maraş, Hatay, İçel, Ankara, Çankırı, Gaziantep, Amasya, Çorum, Bolu, Kastamonu,
keşik etmek	-
mut olmak	Sivas
ölezleşmek	-
senmek	Isparta, Denizli, Çanakkale, Bursa, Kocaeli, İstanbul, Çorum, Tokat, Ankara, Adana, Kırklareli, İçel, Manisa, Kütahya, Yozgat, Burdur, Uşak, Balıkesir
señsimek	-
sövünmek	İçel, Niğde

tespermek	Isparta, Burdur, Denizli, Balıkesir, Çanakkale, Kütahya, Bilecik, Eskişehir, Zonguldak, Katamonu, Çankırı, Sinop, Amasya, Maraş, Hatay, Ankara, Kayseri, Nevşehir, Niğde, Konya, Adana, İçel, Antalya, Muğla, Kıbrıs
ütmek	Isparta, Burdur, Manisa, Tokat, Eskişehir, Çorum, Erzincan, Elazığ, Gaziantep, Maraş, Sivas, Yozgat, Nevşehir, Kayseri, Niğde, Konya, İçel, Adana, Amasya, Giresun, Aydın, Çankırı, Samsun, Trabzon, Hatay, Muğla
ya:lanmak / ya:lanmak	-

Çalışmada ele alınan fiiller fonetik açılarından değerlendirildiğinde *añsıtmak*, *cavzıtmak*, *cıbartmak*, *çoñmak*, *ışkınnamak*, *ıkmek*, *ışkillenmek*, *tespermek* fiillerinin DS'teki kullanımları fonetik açıdan çeşitlilik göstermektedir (Bkz. Tablo 1).

Derlenen fiillere yapı olarak bakıldığında çoğunlukla türemiş fiil yapısından oluştuğu görülmektedir: *añsıtmak*, *cavzıtmak*, *cıbartmak*, *çomaçlamak*, *diñizemek*, *fiştelemek*, *gıcılamak*, *ışkınnamak*, *ışkillenmek* gibi. Ele alınan fiillerden *duma*: *dutmak*, *eme yaramak*, *kerçetmek*, *keşik etmek* ve *mut olmak* birleşik fiil yapısındadır.

İncelenen fiiller içinde yer alan *fişte* ve *gıcı* sözleri DS'te yer alırken, bu isimlerden türeyen *fiştelemek*, *gıcılamak* biçimlerinin DS'te yer almaması derleme eksikliği olarak değerlendirilebileceği gibi, ağızlarda var olan isim şekillerinden yeni sözcükler türetme eyleminin devam ettiğini de akla getirmektedir.

Ele alınan fiillerin DS'teki kullanımlarıyla karşılaştırılmasında dikkat çeken bir diğer konu da bir fiilin farklı morfolojik yapılarda ve farklı değişkenlerle oluşturduğu kullanımlardır. Örneğin *kerçetmek* şeklindeki birleşik fiil yapısındaki kullanımın DS'te *kerçlemek* şeklinde türemiş fiil yapısının da olması; benzer şekilde *keşik* sözcüğünün *et-* yardımcı fiiliyle birliktelik kullanımı yanında DS'te *keşik* isminin *keşikleşmek* şeklindeki türemiş yapısına, *ol-* ve *tut-* fiilleriyle birliktelik kullanımlarından oluşan *keşik olmak* ve *keşik tutmak* birleşik fiil şekillerine de rastlanması gibi.

İncelemede ele alınan fiillere kavramsal olarak bakıldığında *gıcılamak*, *ışkınnamak* fiillerinin bitkilerle; *añsıtmak*, *cavzıtmak*, *cenikmek*, *diñizemek*, *duma*: *dutmak*, *eme yaramak*, *fiştelemek*, *ışkillenmek*, *kerçetmek*, *señsimek* fiillerinin insan ve insan davranışlarıyla; *keşik etmek* fiilinin toplumsal yaşamla; *ya:lanmak* / *ya:lanmak* fiilinin giyim-kuşam kültürüyle ilgili olduğu söylenebilir.

Yukarıda ele alınan 24 fiilden 18'i DS'te yer almıştır. *Duma*: *dutmak*, *fiştelemek*, *gıcılamak*, *ölezleşmek*, *señsimek* ve *ya:lanmak* / *ya:lanmak* fiillerinin ise DS'te kullanımına rastlayamadık. DS'te yer alan

fiilleri Adana ili özelinde değerlendirdiğimizde yalnızca *añsıtmak*, *çoñmak*, *ışkınnamak*, *ıkmek*, *senmek*, *tepsermek* ve *ütmek* fiillerinin derlendiği yerler arasında Adana ili ve ilçeleri yer alırken, bu fiillerin derlendiği yerler arasında ise Ceyhan ilçesi yer almamıştır. DS'te yer alan fiiller, derleme yerleri açısından genel olarak değerlendirildiğinde fiillerin çoğunlukla Batı grubu ağızları içinde yer alan illerden derlendiği görülmektedir (Bkz. Tablo 2).

KAYNAKÇA

- DS: Derleme Sözlüğü 1-12 (1993), Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 211, Ankara.
- Karahan, L. (1996), Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, Türk Dil Kurumu Yayınları: 630, Ankara.